

1. POJEM ESCHATOLOGIE

A STUDIUM ESCHATOLOGIE HUSOVY

Pokud se chceme zabývat Husovou eschatologií, musíme získat na začátku alespoň hrubou představu o tom, co vše do ní může patřit a z jakého hlediska ji můžeme studovat a interpretovat. Samotný pojem eschatologie, jak jej známe dnes (tedy obecný pojem bez spojitosti jen s jedním konkrétním náboženstvím nebo nenáboženskou oblastí), nás s konkrétním výčtem posledních věcí ani s přesným způsobem, jak na ně nahlížet, neseznamuje a v tomto směru tedy ani k ničemu nezavazuje. Je to pojem příliš široký. Nejpřesnějším univerzálně daným současným kritériem¹ je, že eschatologie je nauka o posledních věcech.² Tato definice

---

1 Srov. např. heslo „Eschatology – Contemporary Issues“ R. Haighta v *Handbook of Catholic Theology* (Ed. W. Beinert, F. S. Fiorenza. New York 1995, s. 220; dále srov. i dřívější práce, např. ALTHAUS, P. *Die letzten Dinge. Lehrbuch der Eschatologie*. Gütersloh 1933, s. 1). Jak je však zřejmé nejen z religionistických prací, ale i z těch prací teologických, které poukazují na využití pojmu eschatologie za hranicemi teologického prostoru (např. zmíněný Haightův přehledový příspěvek), pojem eschatologie nabývá od 19. století (srov. CANKIK, H. Eschatologie. In *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe. Band II, Apokalyptik – Geschichte*. Hrsg. von H. Cancik, B. Gladigow, M. Laubsche. Stuttgart 1990, s. 342) značně širokých rozměrů a objevuje se rovněž v kontextu religionistickém, přírodovědném nebo filozofickém (tamtéž; srov. rovněž heslo „Eschatologie“ J. Finkenzellera ve *Slovníku katolické dogmatiky*. Ed. W. Beinert. Olomouc 1994, s. 90).

2 Termín eschatologie je odvozen z řeckých slov *ἔσχατον* – poslední, nejzazší, případně *τὰ ἔσχατα* – poslední věci, a *λόγος* – slovo, nauka. Výraz *ἔσχατον* se v řečtině používá ve významu prostorovém, časovém, stavu a stupně, viz CANKIK, H. Eschatologie, s. 341; nebo běžně dostupné slovníky klasické řečtiny: LEPAŘ, F. *Slovník řeckočeský*. Příbram 2008; LIDDELL, H. G., SCOTT, R. *A Greek-English lexicon*. Oxford 1996; GEMOLL, W. *Griechisch-deutsches Schul- und Handwörterbuch*. Wien 1923; přímo k řečtině Nového zákona: TICHÝ, L. *Slovník novozákonní řečtiny*. Olomouc 2001; biblické slovníky SOUČEK, J. B. *Řecko-český slovník k Novému zákonu*. Praha 2003; KITTEL, G. aj. *The Theological Dictionary of the New Testament*. Grand Rapids, Michigan 1985; FRIBERG, T. aj. *Analytical Lexicon of the Greek New Testament*. Grand Rapids, Michigan 2000; SWANSON, J. *Dictionary of Biblical Languages with Semantic Domains*. Oak Harbor 1997; ARNDT, W. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago 2000. Do oficiálního zavedení termínu eschatologie se běžně v latinsky psaných křesťanských

eschatologie v užším smyslu jako nauky pro mě bude v případě Husova díla výchozí, neboť v jeho případě mně jde především o ucelený pohled na poslední věci. To, co nabízejí slovníky a encyklopedie³ v rámci hesla „eschatologie“ oproti této základní definici navíc, není nic univerzálně platného, ale už příklady možných podob eschatologie (vzhledem k jejich časté různorodosti by se dalo hovořit přímo o různých eschatologiích) nebo její klasifikace.⁴ Ať už jsou tyto výklady delší nebo kratší, nikdy v nich nenajdeme definici, která by byla více konkrétní a současně vhodná pro všechny tak rozmanité příležitosti, při kterých se eschatologie uplatňuje.

Velký podíl na tomto stavu má skutečnost, že na teorie o posledních věcech byla kategorie eschatologie většinou aplikována dodatečně. Tato kategorie zdaleka neexistuje tak dlouho jako většina jí popisovaných myšlenek. I ona, ačkoli byla původně jen teologickou kategorií, navíc stihla projít určitým vývojem⁵ a dnes slouží v tomto svém základním významu jako kategorie shromažďující rozmanité úvahy o jakýchkoli posledních věcech. Snaha využít tuto kategorii pro minulost i současnost znamenala vytvořit opravdu široký pojem, který se s příchodem nových teorií musel nutně rozšířit ještě více.

Výraz eschatologie je novotvarem křesťanské dogmatiky 17. století.⁶ Poprvé ho použil lutherský teolog Abraham Calov (1612–1686),⁷ když roku 1677⁸ ve své dogmatice *Systema locorum theologicorum*, která byla z hlediska obsažnosti jakousi obdobou středověkých sum a sentencí,⁹ ve 12. knize pod názvem *Εσχατολογία*

---

dílech používal k označení posledních věcí termín *res novissimae* nebo *res extremae* a oddíl věnovaný takové problematice nesl název *De novissimis*.

3 Monografie se samotným pojmem většinou nezabývají, pokud ano, nepřinášejí v tomto směru nic více než slovníková hesla. Dostupné slovníky a encyklopedie podávají obdobné informace bez ohledu na své stáří a zemi původu. Rozdíl se objevují jen právě v další specifikaci eschatologie podle konkrétního zaměření dané publikace – např. eschatologie křesťanská, novozákonní, židovská. K tomu srov. definice a specifikace eschatologie např. v těchto slovníčích a encyklopediích: BEINERT, W. *Slovník katolické dogmatiky*; MCGRATH, A. E. *Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení*. Praha 2001; LACOSTE, J.-Y. *Encyclopedia of Christian Theology*. New York 2005; PODLAHA, A. *Český slovník bohovědný*. Praha 1926; ačkoli se k Husově eschatologii vztahují především práce teologické a eschatologie je původně pojmem teologickým, pro vysvětlení dnešního obecného pojmu eschatologie a možnost srovnání uvádím i příklad běžně dostupných religionistických prací: PAVLINCŮVÁ, H. aj. *Slovník Judaismus, křesťanství, islám*. Praha 1994; JONES, L. *Encyclopedia of Religion*. Detroit 2005.

4 Rozmanité příklady individuální a kolektivní eschatologie různých náboženství různých období nabízí LANCZKOWSKI, G. *Eschatologie – Religionsgeschichtlich*. In *Lexikon für Theologie und Kirche*. Band 3, 1083. Begr. von M. Buchberger. Hrsg. von J. Hofer, K. Rahner. Freiburg 1959.

5 Reagovala na poznatky i jiných oborů než katolické teologie včetně přírodních věd.

6 CANKI, H. *Handbuch*, s. 341; rovněž VORGRIMLER, H. *Hoffnung auf Vollendung. Aufriss der Eschatologie*. Freiburg, Basel, Wien 1980, s. 11.

7 APPOLD, K. G. *Abraham Calov's Doctrine of Vocatio in Its Systematic Context*. Tübingen 1998, s. 2.

8 CANKI, H. *Handbuch*, s. 341, pozn. 1 (práce vznikala v letech 1655–1677).

9 APPOLD, K. G. *Abraham Calov's Doctrine*, s. 16.

sacra pojednal o smrti, zmrtyýchvstání, soudu a dovršení světa:¹⁰ *De novissimis in genere, De morte et statu post mortem, De mortuorum resurrectione, De extremo iudicio, De consummatione seculi, De inferno seu morte aeterna, De vita aeterna.*¹¹ Calov ustavil eschatologii jako samostatnou teologickou oblast a nejen tímto gestem jí přiřkl významné místo v křesťanském myšlení. Podle jeho slov jsou totiž poslední věci sice na posledním místě v systematické teologii, avšak v mysli křesťana by měly být na místě prvním. A v tomto duchu se Calov staví i ke smyslu nauky o posledních věcech: připomínání vlastní smrti vede podle Calova k pohrdání světskými věcmi a k myšlenkám na záležitosti nebeské.¹²

V dějinách náboženství se však eschatologie stala obvyklým termínem až v 19. století.¹³ Do té doby byla nauka o posledních věcech jen „dovětkem křesťanské teologie“.¹⁴ Až Friedrich Schleiermacher začal termín používat více pro označení posledních teologických pojednání. Vtiskl mu větší význam a dostal jej do obecného teologického názvosloví.¹⁵ Od přelomu 18. a 19. století začal být termín rovněž spojován s novými dějinně-filozofickými motivy a s motivy týkajícími se teologie zjevení,¹⁶ ještě však nerespektoval historicko-filozofické nároky a fungoval jako pohodlné souhrnné označení představ konce a onoho světa.¹⁷

Vzhledem ke zmíněné dodatečné formulaci kategorie eschatologie a její jakési velké rozpínavosti až za hranice náboženství a rovněž vzhledem k její přizpůsobivosti je potom eschatologie obecnou kategorií bez přesně vymezeného obsahu.¹⁸ Konkrétní podoba eschatologie se liší mezi náboženstvími¹⁹ i nenáboženskými²⁰ teoriemi (mytickými, filozofickými, přírodovědnými),²¹ může se lišit i v rámci jedné takové náboženské i nenáboženské oblasti, a to dokonce třeba u jednotlivých autorů nebo v různých obdobích. Rozdíly mohou být ve výčtu posledních věcí, ve způsobu a motivaci k tomu, že se o nich hovoří. Lišit se však mohou nejen samotné eschatologie,

10 FINKENZELLER, J. Eschatologie. In BEINERT, W. aj. *Slovník katolické dogmatiky*, s. 89.

11 CALOV, A. *Systema locorum theologicorum*. Wittenberg 1677.

12 Tamtéž.

13 CANKIK, H. *Handbuch*, s. 341.

14 ROWLAND, CH. Eschatologie. In *Blackwellova encyklopedie*, s. 105.

15 FINKENZELLER, J. Eschatologie, s. 89.

16 CANKIK, H. *Handbuch*, s. 341.

17 Tamtéž.

18 Zde musím poděkovat Davidu Zbiralovi za rozhovor týkající se současného religionistického pohledu, který jsem v těchto úvahách rovněž chtěla vzít v potaz.

19 Příklady různých náboženství a jejich období uvádí např. *The Catholic Encyclopedia*. Ed. in chief Ch. G. Herbermann. New York 1907–1914.

20 O respektování vědeckých představ teologií píše GEORGE L. MURPHY v kapitole „Hints from Science for Eschatology – and Vice Versa“ v knize *The Last Things: biblical and theological perspectives on eschatology*. Ed C. E. Braaten, R. W. Jenson. Grand Rapids 2002, zejména s. 155–157.

21 CANKIK, H. *Handbuch*, s. 342, stov. rovněž VORGRIMLER, H. *Hoffnung*, s. 15.

ale i způsoby, kterými je někdo studuje a interpretuje. A podobně jako jednotlivé eschatologie různě hodnotí jednotlivé poslední věci, ani význam a váha jednotlivých eschatologických teorií nebývá stejná. Rozdílů by bylo možné jmenovat ještě více.

Dokud se někdo nesnaží všechny tyto možné přístupy propojovat nebo překračovat²² a zůstává na jednom poli, pojem eschatologie se zdá být zcela jasným a běžným. Snad proto se autoři monografií o eschatologii nad možnými obsahy samotného pojmu nepozastavují, někdy dokonce neuvádějí ani obecnou definici eschatologie a hned automaticky přistupují ke klasifikaci (např. v případě křesťanské eschatologie k dělení na individuální a kolektivní) a soustředí se na detaily jednotlivých posledních věcí. Snad ze stejného důvodu nenajdeme oficiální diskuzi o problematice současné kategorie eschatologie nejen třeba v dnešní katolické teologii, která se raději zabývá svými speciálními otázkami, jako je význam a aktualizace katolické eschatologie,²³ ale oficiální diskuze neprobíhá ani v současné religionistice, byť někteří religionisté si naznačený problém uvědomují. Každá eschatologie v podstatě většinou vede vlastní, a tudíž poměrně nekomplikovaný život, ale pouze v rámci těchto vlastních mantinelů a především dokud není posuzována zvenčí. Ovšem tendo dojem je spíše zběžným a pokud začne jít o detaily, mohou i v rámci eschatologie např. jednoho náboženství vznikat závažné problémy.

Nikoli tedy oficiální definice, ale spíše zamyšlení nad konkrétními příklady vlastností této kategorie a nad jejím fungováním v praxi nám nakonec pomůže k tomu, abychom se s ní naučili pracovat a dokázali si tak vyvodit správnou cestu také k eschatologii Husově. Eschatologie obecně i eschatologie Husova nabízejí z hlediska výčtu posledních věcí i metody studia velký prostor. Avšak pokud si důkladně uvědomíme, jak významnou roli hraje u eschatologie zmíněná zvykovost, je jasné, že z toho pro snahu správně interpretovat otázky, které jsem v úvodu stanovila, plynou i určité závazky a že právě respektování této vlastnosti eschatologie nám pomůže v úvodním pátrání po vhodné metodě studia a po výčtu posledních věcí. Zbývá správně rozpoznat, odkud tyto závazky plynou a jak nezbytné,²⁴ v tomto případě tedy prospěšné, jsou.

---

22 Komplikovaná může být i synchronizace individuálního, kolektivního a kosmologického konce v rámci jednoho náboženství, na což poukazuje CANKI, H. *Handbuch*, s. 341–342.

23 Ještě Berkhof v *Dějinnách dogmatu* (Praha 2003) byl ve výkladu o posledních věcech velmi strohý, což zdůvodnil tím, že podle něho toto učení nikdy nestálo v centru dogmatiky a jeho základní prvky se nemění. Někdy se sice podle něho objevily názorové odchylky, avšak nikdy nepřešly do vyznání církve. Berkhof však řekl, že se této oblasti nyní možná začne věnovat větší pozornost. Naproti tomu Ratzinger už tvrdí, že eschatologie vedla sice po staletí jako nauka o posledních věcech na okraji teologie poklidný život, a byl mnohem později, dostala se vlivem dějinných událostí přece jen do popředí a „dnes vystupuje takřka jako majitel celého prostoru teologie“. (RATZINGER, J. *Eschatologie – smrt a věčný život*. Brno 2004, s. 9.)

24 Hovořím zde v podstatě o tom, co moderní hermeneutika nebo teorie literatury nazývá pragmatikou textu, případně jeho referenčním horizontem. Srov. např. POKORNÝ, P. *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha 2006, zejména s. 49–51, dále s. 27, 47.

Rozlišit můžeme dvě hlavní oblasti, které je nutné brát při studiu stanovených otázek v úvahu. Za prvé je třeba hledat relevantní historické zvyklosti a okolnosti a snažit se danou eschatologii pochopit v jejich kontextu. Cestu k porozumění Husově eschatologii proto hledám nejen v samotném Husově díle, ale i ve větším a zároveň natolik konkrétním systému, aby jeho rámec dával Husovým myšlenkám smysl. Pokud jde o rámec eschatologický, snažím se Husovu eschatologii zasadit do křesťanské středověké, zejména speciálně české eschatologie 14. a počátku 15. století. Tyto eschatologie už jsou dostatečně specifické na to, aby nás nasměrovaly k odpovědi na otázku po výčtu posledních věcí a aby nám v dalších fázích pomohly interpretovat i detaily Husovy eschatologie. Patří však mezi mnohé okolnosti, které Husovu eschatologii formovaly. K těm dalším, které ze zmíněného systému nelze vynechat, ačkoli nejsou na první pohled ryze eschatologické, patří dobová situace – stav na poli církevním, společenském a politickém – a Husův veřejný i osobní život, což zahrnuje další speciální souvislosti jako např. žánrové. Žádná, ani dobová kategorie, nám sama o sobě bez vztahu k Husovu dílu, Husově osobnosti a konkrétním okolnostem nezaručí, že se jí Hus řídil.

Respektovat dobové okolnosti, které formovaly Husovu eschatologii a dávaly jí smysl, je jen jednou částí studia. Za druhé je třeba si uvědomit, že k předmětu interpretace vždy přistupujeme i my pod vlivem různých okolností. Žijeme přibližně o 600 let později než Hus, ovlivněni tím, kam se eschatologie za tu dobu dostala a jaké možnosti studia otevřela. V úvahu tedy musíme brát i možnosti současné vědy. Hovořit jazykem současné vědy je tím nejpřirozenějším, co se nám nabízí. Ovšem není to jen otázka jazyka. Z různých možných úhlů pohledu (religionistický, historický, filologický, literární apod.) a z různých prostředků si vybíráme jen některé a každý z těchto pohledů a prostředků může mít už opět svoje zvláštní povinné náležitosti.

